

ANADOLU'DA FARŞÇA ÖĞRETİMİ İÇİN YAZILMIŞ BİR KONUŞMA KILAVUZU: *FÂRİSÎ TEKELLÛM RİSÂLESİ**

Gökhan Çetinkaya **

Öz

Türkçe ile tarih boyunca müşterek bir coğrafyada karşılıklı etki içerisinde bulunan Farsça, bizim kültürümüzde ve edebiyatımızda önemli bir yer tutmaktadır. Türkçe ve Farsçanın bu denli iç içe olmasının tek nedeni elbette aynı coğrafya üzerinde konuşulan iki dil olması değildir. Medreselerde ikinci dil olarak Arapça ile birlikte Farsçanın öğretilmesi ve bu topraklarda yaşayan şair ve ediplerin hem Türkçe hem Farsça olarak muhtelif konularda pek çok eser kaleme almış olmaları bu iki dilin birbiriyle hemhal olmasının diğer önemli sebeplerindendir. Bu birliktelik neticesinde kaleme alınan eserler arasında medreselerde mevzu bahis olan dilleri öğretmek için yazılan kitaplar da vardır. Telif edilen bu eserler arasında Türkçe açıklamalı Farsça manzum ve mensur sözlükler, dil bilgisi kitapları, şerhler ve Farsça okuma kitapları önemli bir yer tutar. Sözlük ve gramer kitaplarından ayrı olarak Farsça öğretmek amacıyla az sayıda da olsa Farsça konuşma kılavuzları hazırlanmıştır. Bu tarz kitaplardan birisi de *Fârisî Tekellüm Risâlesî*'dir.

Bu makalede, kısaca Anadolu'da Farsça öğretiminin tarihî seyrine değinilecek; miladî on dokuzuncu yüzyılda Farsça öğretimi amacıyla konuşma kılavuzu tarzında hazırlanmış olan *Fârisî Tekellüm Risâlesî* adlı eser tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Farsça, Farsça öğretimi, Farsça konuşma kılavuzları, Anadolu'da Farsça, *Fârisî Tekellüm Risâlesî*.

* Bu çalışma I. Karaman Uluslararası Dil ve Edebiyat Kongresi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, 7-9 Kasım 2018'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Mütercim-Tercümanlık (Farsça) Anabilim Dalı, e-posta: gokhancetinkaya43@gmail.com

The Written Phrasebook for Teaching of Persian in Anatolia: *Fârisî Tekellüm Risâlesi*

Abstract

Persian which has a mutual influence on Turkish language and history in a common geography, has an important place in our culture and literature. The only reason why Turkish and Persian are so intertwined is of course not the two languages spoken on the same geography. The teaching of Persian together with Arabic as a second language in the madrasas , and the poets and scholars living in these lands have received many works in both Turkish and Persian languages, which are other important reasons why these two languages are in deeply harmony with each other. At the end of this intercourse there are also books written to teach the languages that are the subject of medreses. Among these written works are Persian verse and authentic dictionaries with Turkish clarification, grammar books and commentaries Persian reading books have an important place. Persian speaking guides have been also prepared in order to teach Persian separately from the dictionary and grammar books. One of these books is *Fârisî Tekellüm Risâlesi*.

172

In this article, briefly the historical view of the teaching of Persian in Anatolia will be mentioned; the *Fârisî Tekellüm Risâlesi* that prepared in the form of a phrasebook for the teaching of Persian in the nineteenth century, will be introduced.

Keywords: Persian, teaching of Persian, Persian phrasebooks, Persian in Anatolia, *Fârisî Tekellüm Risâlesi*.

Structured Abstract

The first studies on the teaching of Persian in Anatolia were initiated in Konya, which was the cultural center of the period in the Anatolian Seljuks, and by the writers of Konya, especially by the Mevlevi personalities. Many works have been written in the field of Anatolia in order to learn and teach Persian as a foreign language. These works include Persian-language verse and prose dictionaries, grammar books, commentaries and Persian reading books.

Persian-Turkish dictionaries were the first works written in order to teach Persian and grammar issues were also discussed at the entrance of this dictionary. The first prose Persian-Turkish dictionaries written in the field of Anatolia were written at the end of the fourteenth century and the first years of the fifteenth century. The first verse dictionary was written in the same years as the first prose dictionary *Miftâhu'l-Edeb*'in (803/1400-1), with *Tuhfe-i Husamî* (802/1399). In the majority of the dictionaries prepared in the fifteenth and sixteenth centuries, grammar issues were mentioned in a few of the dictionaries written in the seventeenth and eighteenth centuries.

In some dictionaries, only the examples, some of them briefly, some of them in detail in the Persian grammar issues, mostly in Turkish, in some dictionaries called *Miftâhu'l-Edeb*, *Nisâru'l-Mulk*, *Sihâhu'l-Acem*, *Muşkilât-i Şehnâme*, *Şâmilu'l-Luga*, *Vesîletu'l-Makâsîd*, *Tuhfetu'l-hâdiye* ve *Tercümân* Persian and some dictionaries are explained in both Arabic and Turkish. In time, the grammar topics mentioned in the introduction of the dictionaries were not enough, especially with the opening of the school of Rüşdiye and Darülfünun was needed to separate the books about the Persian language. Among the books of Persian grammar written in prose or verse İbn-i Kemâl Paşazâde's (873-940/1468-1543) *Risâle-i Yâiye*, Murad Nakşbendî's *Kâva'id-i Fârisiye* (1251/1835), according to Jalaluddin Homaei's statement, Habîb Esfahâni, who used the term "destûr" for the first time, introduced in Istanbul *Destûr-i Sohen* (1289/1872), *Destûrçe* (1293/1876); *Debistân-i Pârsî* (1308/1890), *Rehber-i Fârsî* (1310/1892), *Rehnûmâ-yi Fârsî* (1312/1894), Muallim Feyzi's *Usûl-i Fârisî* (1297/1881) ve *Muhtasar-i Usûl-i Fârisî* (1307/1890) and the

works of Veled Çelebi (İzbudak), *Lisân-ı Fârisî* (1327/1909), stand out with their print counts.

Dictionaries and grammar books were not considered sufficient for the teaching of Persian in the period of Ottoman Empire, and help books were prepared in the form of a phrasebooks for the students to reinforce what they learned on written texts and to use Persian in daily life.

With this study, five Persian phrasebooks written during the Ottoman period were identified and each was briefly introduced. These works are based on copyright as well: *Tuhfetu'l-Uşşâk*, *Miftâh-i Zebân-i Fârsî*, *Fârisî Tekellüm Risâlesi*, *Rehnumâ-yi Mukâleme-i Fârsî* and *Fârisice Konuşalım*.

The first of these is *Tuhfetu'l-Uşşâk*. This work was published for the first time by İraj Afshar in *The Journal Aşina*, published by the Undersecretariat of Culture of the Islamic Republic of Iran in Ankara. The author of this work titled *Tuhfetu'l-Uşşâk*, which we gave the first edition, is unknown. The subject of this work, which is the tenth century of the Hegira Persian sentences organizations. Under the Persian dialogues, Turkish translation was given. Although this book looks like a prose in the form of text, the text is in a dialogue with a question and answer. Müderris or Hâce (teacher) plays a role in the dialogue. He also answers these questions.

The second phrasebook *Miftâh-i Zebân-i Fârsî*, written by Ebî Metâlib İbn Ömer during the reign of Süleyman the Magnificent. This work is designed in “fasl” and “bab”.

The third is *Rehnumâ-yi Mukâleme-i Fârsî*, written by Ahmed Hamdi. Forty-five pages of this work is divided into 21 sections. The topics of the department are covered with questions and answers.

The fourth phrasebook is *Fârisice Konuşalım*. It was published by İbrahim Vâsif and was published in 88 pages in 1324/1906 by Matbaa-i Kütübhanê-i Cihân. A large part of this work was taken from the dialogues in the *Fârisî Tekellüm Risâlesi*.

The focus of this subject is more on one of these phrasebooks, the *Fârisî Tekellüm Risâlesi*. This work was first published in the Tabhâne-i Amire 49 pages in 1262/1845. The author of the *Fârisî Tekellüm Risâlesi* is unknown. At the end of the Tabhâne-i Amire edition, it was

stated that the person named Abdî wrote for the publication of this work. It is stated that these phrasebooks were written on the basis of the lack of works for the purpose of speaking the Persian and the Persian texts. In *Fârisî Tekellüm Risâlesi*, the author stated the reason for the copyright and emphasized that it is not necessary to read and write especially Persian, and it is necessary to speak with the interlocutor. Even advice on teaching Persian hosting dialogues have also been included in the work inside. Generally, all Persian speaking guides are given in the form of a question-answer, in some, some common gauges, various words and names, numbers and idioms are given at the beginning or the end of the work in the form of a dictionary. The Turkish of the Persian dialogues were given either in the text or in the side column. The topics covered in the dialogues focus on topics such as dating, hospitality, daily activities, eating and drinking, shopping, travel, school and course, animals, and colors. *Fârisî Tekellüm Risâlesi* differs from other phrasebooks. In this work, the various regions and cities of Iran, the nations living there and the languages they speak, types of writing, poets, miscellaneous books and the ways of teaching Persian have an informative dialogue.

Giriş

Kültür, eğitim ve edebiyat tarihimizde önemli bir yere sahip olan Farsçanın bir yabancı dil olarak öğrenilmesi ve öğretilmesi amacıyla pek çok eser telif edilmiştir. Farsçanın öğretimine dair ilk çalışmaların, Anadolu Selçukluları zamanında dönemin kültür merkezi olan Konya’da ve Konyalı müellifler tarafından özellikle de Mevlevî şahsiyetler tarafından başlatıldığı görülmektedir (Öz, 2000: 77). Telif edilen bu eserler arasında Türkçe açıklamalı Farsça manzum ve mensur sözlükler, dil bilgisi kitapları, şerhler ve Farsça okuma kitapları önemli bir yer tutar. Kuşkusuz Farsça öğretmek amacıyla ilk yazılan eserler Farsça-Türkçe sözlükler olmuş, bu sözlüklerin giriş kısımlarında dilbilgisi konuları da ele alınmıştır.

Anadolu sahasında yazılmış ilk mensur Farsça-Türkçe sözlükler, on dördüncü yüzyılın sonları ile on beşinci yüzyılın ilk yıllarında kaleme alınmıştır. İlk manzum sözlük *Tuhfe-i Husamî* (tlf. 802/1399) ile mevcut ilk mensur sözlük *Miftâhu’l-Edeb* (tlf. 803/1400-1) aynı yıllarda yazılmıştır (Öz, 2010: 56).

Yazma halde olan yetmiş dört mensur sözlüğün otuz birinde, eski harflerle basılmış on sekiz sözlüğün dördünde Farsça dilbilgisi konularına ayrılmış bir bölüm vardır. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda hazırlanmış sözlüklerin önemli bir kısmında, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda yazılmış sözlüklerin de birkaçında gramer konularına yer verilmiştir. Bazı sözlüklerde yalnızca örneklerle, bazılarında kısaca, bazılarında da ayrıntılı bir biçimde yer alan Farsça dilbilgisi konuları, çoğunlukla Türkçe, *Miftâhu’l-Edeb*, *Nisâru’l-Mulk*, *Sihâhu’l-Acem*, *Müşkilât-i Şehnâme*, *Şâmilu’l-Luga*, *Vesîletu’l-Makâsîd*, *Tuhfetu’l-hâdiye* ve *Tercümân* adlı sözlüklerde Farsça, bazı sözlüklerde hem Arapça hem Türkçe olarak izah edilmiştir (Öz, 2018: 4-5).

Zamanla sözlüklerin giriş kısımlarında değinilen gramer konuları yeterli görülmemiş özellikle de Rüşdiye Mektepleri ve Darülfünunların açılmasıyla beraber müstakil olarak Farsça dil bilgisini anlatan kitaplara ihtiyaç duyulmuştur. Müstakil halde mensur ya da manzum olarak yazılmış Farsça dilbilgisi kitapları arasında Kemâl Paşazâde’nin (873-940/1468-1543) *Risâle-i Yâiye*, Murad Nakşbendî’nin *Kâva’id-i Fârisiye* (1251/1835), İran asıllı olan ve Celâleddin-i Humâyî’nin ifadesine göre “destûr” terimini ilk defa kullanan Mirzâ Habîb-i

İsfahâni'nin İstanbul'da neşrettiği *Destûr-i Sohen* (1289/1872), *Destûrçe* (1293/1876); *Debistân-i Pârsî* (1308/1890), *Rehber-i Fârsî* (1310/1892), *Rehnûmâ-yi Fârsî* (1312/1894) eserleri, Muallim Feyzi'nin *Usûl-i Fârisî* (1297/1881) ve *Muhtasar-i Usûl-i Fârisî* (1307/1890) ve Veled Çelebi (İzbudak)'nin *Lisân-ı Fârisî* (1327/1909) eserleri baskı sayıları ile öne çıkmaktadır.

Farsçanın öğretimi için Osmanlı Devleti döneminde sözlükler ve dil bilgisi kitapları yeterli görülmemiş, öğrencilerin yazılı metinler üzerinde öğrendiklerini pekiştirmesi ve Farsçayı gündelik hayat içinde de kullanabilmeleri için konuşma kılavuzu tarzında yardımcı kitaplar da hazırlanmıştır. Tespit edebildiğimiz beş adet müstakil Farsça konuşma kılavuzu mevcuttur. Bunlar telif sırasına göre *Tuhfetu'l-Uşşâk*, *Miftâh-i Zebân-i Fârsî*, *Fârisî Tekellüm Risâlesi*, *Rehnumâ-yi Mukâleme-i Fârsî* ve *Fârisice Konuşalım* adlı eserlerdir.

1- *Tuhfetu'l-Uşşâk*

Bunlardan ilki *Tuhfetu'l-Uşşâk*'tır. Bu eser ilk kez tıpkıbasımı verilerek İrec Efşâr tarafından İran İslam Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı'nın yayınladığı “Âşinâ” dergisinde yayınlanmıştır (Efşâr, 2006: 45).

İrec Efşâr, eseri şu bilgilerle tanıtır:

Tıpkıbasımını verdiğimiz Tuhfetu'l-Uşşâk adlı bu eserin yazarı bilinmemektedir. Hicri X. yüzyıla ait olan bu eserin konusu Farsça cümle kuruluşu olup, her satırın altında Türkçe tercümesi yer almaktadır. Tuhfetu'l-Uşşâk'ın bugüne kadar elimize ulaşmış başka bir elyazması nüshası mevcut değildir. Kâtip sözcüklerin yazımında çok dikkatli davranmış ve telaffuzuna da önem göstermiştir (Efşâr, 2006: 45).

Tuhfetu'l-Uşşâk, şekil olarak mensur bir eser gibi görünse de metin, soru cevaplı diyalog halindedir. Müderris ya da Hâce, diyalogu yönlendirici rolündedir. Talebe de bu sorulara cevap vermektedir. Yusuf ve Mahmûd-i Mugannî ve Abdullah da diyalogların diğer kahramanlarıdır. Eserde konu başlıkları belirtilmemiş fakat diyaloglar alış veriş, gezinti ve seyahat, okul ve ders, gündelik faaliyetler gibi konular üzerinden şekillenmiştir (Öz, 2018: 8).

2- Miftâh-ı Zebân-i Fârsî

Miftâh-i Zebân-i Fârsî, Ebî Metâlib İbn Ömer tarafından Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) yazılmıştır. Nüshası Ankara Milli Kütüphane Yz A 8671 numarada kayıtlı bir mecmuanın yp. 29b-39b arasındadır (Öz, 2018: 8).

Sebeb-i telif kısmında sıbyân tabir edilen çocukların Arapça öğrenmeden önce Farsça konuşmaya rağbet ettikleri, manzum ve mensur eserlerin Farsça yazılmış olduğu ve dolayısıyla önce Farsçanın bilinmesi gerektiği ifade edilmiştir:

«... که صبیان را پیش از تعلم لغات عربی رغبت می داشتند به گفتن زبان پارسی. پس جمله ادبا که کتابهایی از نثر و نظم انشا و املا کرده‌اند همه را به زبان فارسی شرح کرده‌اند لاجرم اول دانستن زبان فارسی میسر باید...»

Miftâh-i Zebân-i Fârsî, fasıl ve bab düzeninde tasarlanmıştır ve on beş “fasl” ve beş “bâb”tan müteşekkildir. Bablarda daha çok Türkçe konuşanların günlük konuşmada ihtiyaç duyabilecekleri ifadeler yer verilmiştir. Eser içerisinde diyalogların nadiren Türkçe karşılıkları yazılmıştır.

3- Rehnumâ-yi Mukâleme-i Fârisî

Ahmed Hamdi tarafından yazılan bu eser, Mahmud Bey Matbaasında İstanbul’da 1301/1884 yılında basılmıştır. Kırk beş sayfadan ibaret olan eser, öğrencilerin Farsça konuşmaya olan istekleri dikkate alınarak yazılmıştır.

Rehnumâ-yi Mukâleme-i Fârsî, 21 bölümden oluşmaktadır. Bölüm konuları soru ve cevap şeklinde işlenmiştir. Her Farsça sorunun ve verilen Farsça cevabın Türkçe karşılıkları verilmiştir. Konu başlıkları konulmamış; diyaloglar okul, günlük faaliyetler, seyahat, yeme-içme, sebze ve meyveler, alışveriş, günler, namaz vakitleri, giyim-kuşam, renkler, hayvanlar gibi konular üzerine kurgulanmıştır.

4- Fârisice Konuşalım

İbrahim Vâsıf tarafından telif edilmiş ve *Fârisice Konuşalım* adıyla Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân tarafından 1324/1906 yılında 88 sayfa halinde basılmıştır.

Sayfalar çift sütun halinde düzenlenmiş ve her sütunda Farsça kelimeler ve Türkçe karşılıkları verilmiştir. Eserin başında önce öğrenilmesi gerekli görülen kelimeler konularına göre tasnif edilerek Türkçe karşılıklarıyla verilmiştir. Önce “semâvât” a dair kelimeler ve Türkçe karşılıkları yazılmış, daha sonra Farsça kelimeler “eyyâm”, “ebeveyn”, “uzuvlar”, “hayvânât”, “bazı meyvelere dair” gibi konu başlıkları altında sıralanmıştır. Daha sonra “dâšten” fiilinin kullanımı ve şahıslara göre olumlu olumsuz çekimi verilmiştir (s. 9-10). Devamında “Ekseriyâ istimâl ettiğimiz cümleler” (s.10-14) başlığı altında soru cevap tarzında cümlelere geçilmiştir. Her Farsça cümlenin Türkçe karşılığı da verilmiştir.

İbrahim Vâsıf, bu eserin on dördüncü sayfasından itibaren *Fârisî Tekellüm Risâlesi*'nin pek çok diyalogunu olduğu gibi aktarmıştır. *Fârisî Tekellüm Risâlesi*'nin sayfa 6 ile 10 ve 41 ile 78 sayfaları arasındaki tüm diyaloglar tamamen olduğu gibi sıralaması dahi bozulmaksızın kullanılmıştır. *Fârisî Tekellüm Risâlesi*'nde geçen bu diyaloglar *Fârisice Konuşalım*'ın 14 ile 53 sayfaları arasında yer almaktadır. *Fârisî Tekellüm Risâlesi*'nin son bölümünde yer alan zaman zarfları, sayı sıfatları ile kurulu tamlama örnekleri sayılar, para birimleri, deyimler ve yaygın kullanılan bazı Farsça fiillerin master halleri de bu esere dâhil edilmiştir (s. 81-88). Ayrıca İbrahim Vâsıf, eserinde 55. sayfadan itibaren 67. sayfaya kadar Ahmed Hamdi'nin *Rehnumâ-yi Mukâleme-i Fârsî*'nin özellikle dördüncü bölümünden (s. 11) itibaren yer alan diyalogları sırasını dahi bozmadan nadiren de olsa bazı cümlelerde kelime değişikliği yaparak olduğu gibi kullanmıştır.

Özetle *Fârisice Konuşalım*'da İbrahim Vâsıf, önsözünde “*Şimdiye kadar Lisân-ı Fârisinin tekellümü hususunda bir mükâleme kitabının mevcut olmamasından ahz-i cesaret eyleyerek (...) bir hizmet-i nâcizâne olmak üzere şu eseri tahrir eyledim.*” (Vâsıf, 1324/1906: 3) demesine rağmen *Fârisî Tekellüm Risâlesi* ve *Rehnumâ-yi Mukâleme-i Fârsî* gibi kendi eserinden önce yazılmış konuşma kılavuzlarına değinmemiş ve bunlardan istifade ettiğini de belirtmemiştir.

Fârisî Tekellüm Risâlesi (tlf: 1262/1845)

Bu eser, ilk defa 1262/1845'te Tabhâne-i Amire'de 49 sayfa halinde neşredilmiştir. İkinci baskısı 1266'da Bulak Matbaası tarafından 55 sayfa halinde basılmıştır. Üçüncü baskısı Muhib Matbaası tarafından

1286/1867 yılında yapılmıştır. İncelemeye esas aldığımız bu matbu nüsha, Muhib Matbaası tarafından 96 sayfa halinde yapılan üçüncü baskısıdır.

Fârisî Tekellüm Risâlesi'nin müellifi bilinmemektedir. Tabhâne-i Amire baskısının itmam kaydında eserin telif tarihi için dönemin Mektûbî-i Sadâret-i Âlî Kalemî memuru Faṭn Efendi'nin ve Abdî isimli bir şahsın birer kıta yazarak ebce hesabı ile eserin basım yılına 1262 h. tarih düşürdüğü, Abdî isimli şahsın bu eseri tab olunması için yazdığı ifade edilmiştir:

Bu risâle-i maḳbûleniñ tab^ç ve temsiline mektûbî-i şadr-ı 'âlî ḫulefâsı müteḫayyiz Faṭn Efendiniñ inşâ eylediği târiḫdir.

Bir mışra^ç ile söyledi târiḫini Faṭn

Elḫaḳ laṭîf basıldı Tekellüm Risâlesi

Ve yine risâle-i mezkûreniñ litogrâfya ile tab^ç olunmak üzere taḫrîr ve tebyizine muvafıḳ olunan 'abdî-i pür ḳuşuruñ 'acizâne maḫall-i ketebeye vaz^ç ve terḫîm eylediği târiḫdir.

Ḥaṭṭ-ı faḳîrâne ile bu kitâb

Ṭab^ç olunub nüshası oldu keşîr

Ḳıṭ^ç a-i cevher gibi târiḫdir

Nev eşer-i ḫâme-i 'abd-i ḫaḳîr (s. 49).

Ve bu itmam kaydında son olarak Tekellüm Risâlesi adındaki bu eserin Tabhâne-i Amire'de taş baskı olarak Muhammed Said isimli bir şahsın yardımıyla 1262/1845 yılında basıldığı ifade edilmiştir:

Biḫamdihi sübhânihi işbu zebân-i Fârisiyyi tercümân-i pîşrev-nişân tekellüm risâlesi dinmekle benâm mecelle-i muḫtaşara-i nev eşer maṭba'ahâne-i 'Amire taş destgâh tevsîm iktinâhinde ṭamiḫ-i minh rabb Ḥamîd Muḫammed Sa'îdiñ ma'rifetiyle biñ iki yüz altmış iki senesi Rebi'ü'l-evveli evâilinde ḫitâm pezîr olunmuşdur. (s. 49).

Müellif, esere mukaddime bölümü ile başlangıç yapmış ve bu kısımda eserin telif sebebi ve tertip şekli hakkında bilgi vermiştir. Müellif bir yabancı dili bilmenin sadece o dili okuyup yazmakla veya

okutmakla olmayacağını; karşısındaki muhatap ile konuşmak da gerektiğini; daha önce Arapça ve Farsça öğretmek için pek çok kitap yazıldığını fakat konuşma kılavuzu tarzında bir kitaba rastlamadığını bu nedenle Farsça öğrenmeye istekli olanlar için bu risaleyi bir hediye olarak hazırladığını ifade etmiştir. Eserin tertip şekli hakkında ise Farsça soru-cevap şeklinde dört bölüm olarak düzenlediğini; bir konuşmacı ile bir muhatapı esas alarak konuşmacının Farsça olarak sorduğu sorulara muhatapın Farsça olarak verdiği cevaplar ile şekillendiği ve soruların س cevapların ise ج harfi kısaltması ile gösterdiği ve Farsça sorulan soru ve cevapların altına Türkçe anlamlarını yazdığı bilgisini vermiştir:

Erbâbı ‘indinde ma‘lûm olduğu üzere her bir lisânda tekellüm o lisânı bilenler ile şoĥbet ve mükâlemeye mütevaĥıf olup meşelâ bir âdem her ne kadar ‘Arabî ve Fârisî okuyup okutsa erbâbı ile mükâleme idüp taĥşîl-i meleke itmeyince tekellüme muĥtedir olmayacağı velev ‘ilm kuvveti ile tekellüm itse uşûl-i mükâlemeye tevâfuĥ itmeyeceği aşikârdır. Şimdiye kadar ‘Arabî ve Fârisî pek çok kitaplar telif olunmuş ise de maĥşûsen tekellüm için yapılmış bir kitaba teşâdüf olunamadığından heveskârân-i lisân-i Fârisiye bir hediye-yi ‘âcizâne olmak ve ilerüde vaĥt olunur ise daha ziyade tavsî‘e ve tafzîl kılınmak üzere Fârisî sūâl ve cevâb uşûlünde bir mükâleme risalesi tertip ve dört bâb üzere tebvîb olundu ve bir mütekellim ile bir muĥâtab farz olunup mütekellimiñ Fârisî olarak itdigi sūâl ve ĥıĥaba س ve muĥâtabıñ keزالik Fârisî verdiği cevaba ج ĥarfleri işâret olunarak zirinde olan satırlara dahi ehl-i İraniñ isti‘mâline taĥbiĥe Türkçe ma‘nâ-yı lâzımları yazılıp başka başka luĥatlarını taĥsîr ve beyândan şarf-ı nazâr olundu. (s. 2).

Müellif mukaddime kısmının sonunda dört bölüm olarak tertip ettiği eserinde her bir bölümde ele aldığı konuları zikretmiştir. Bu bilgilere göre birinci bölümde günlük konuşma için gerekli terim ve tabirler; ikinci bölümde İran’ın şehirleri, onların birbirine uzaklıkları ve durumları; üçüncü bölümde kitaplar, şiir ve edebiyata dair konular ve dördüncü bölümde sayılar, hesaba dair terimler ve diğer dillere dair bilgiler ile diyaloglar oluşturulmuştur:

İşbu risale dört bāb üzere tebvīb olunup bāb-i evvele rūzmere müsta‘mel olan ta‘bīrāt ile ibtidā ve münāsebet ile ekşer lüzumlu luğatlar dahi taḥrīr ve imlā olunmuşdur ve müṭāla‘a idenlere ‘ilm-i icmālī ḥāşıl olmak üzere bāb-ı şānīde İraniñ ahvāl-i memālik ve büldān ve keyfiyet-i ṭaraf ve mesāfatı beyān olunup bāb-i şālīsde elsine ve ketābet ve şī‘r ve inşāya dā‘ir ma‘rifetlerinden baḥş olunarak bāb-i rābī‘de sūāl ve cevāb uşūlū terkle ‘aded ve ḥesāba dā‘ir ve sā‘ir luğat-i şettā kayd ve imlā olunmuşdur (s. 4-5).

Birinci bölümde diyalog ev sahibi ve misafiri arasında geçen konuşmalar üzerinden ilerlemektedir. Burada ev sahibi soru soran, misafir ise cevap veren taraftır. Kurgu ev sahibinin İran’dan gelen misafirini karşılama, hal hatır sorma, tebrikleşme, ikamet, ağırlama için gerekli görülen ihtiyaçların temini, alışkanlıklar, günlük aktiviteler üzerine sorduğu sorulara misafirin verdiği cevaplar üzerine oluşturulmuştur.

Eserin ilk diyalogu ilk olarak teşrifat-konuk karşılama ve hal hatır sorma üzerine kurgulanmıştır. (s. 6).

س. خوش آمدید صفا آوردید.

(خوش کلدیکیز صفا کتوردیکیز یعنی صفا کلدیکیز)

ج. محبت شما کم نشود بخدمت شما رسیدیم.

(دولتکز دائم اولسون خدمتکز کلدک یعنی خاکپایه کلمکله تشرف ایلدک)

س. احوال شما چه گونه است ملالی ندارید

(کیف شریفکز نصلدر انشالله بر کدریکز یوقدر)

ج. الحمدالله از محبت شما اگر ملالی هم بود از رسیدن خدمت شما رفع شد.

(الحمدالله سایه لطفکزده بر کدر یوقدر بالفرض اولسه بیله خاکپایه کلمکله رفع

اولدی) (ص. 6)

Daha sonra tebrikleşme kısmı mevcuttur (s. 7-8).

س. عید شریف شما مبارک

(عید شریفکز مبارک اولسون)

ج. شما را هم انشالله این عید مبارک باشد.

(سزه ده انشالله بو عید مبارک اولور) (ص. 7-8)

Tebrikleşme kısmından sonra ev sahibi İstanbul'a yeni gelen misafirin ev satın alması hususunda yardımcı olmak için bazı sorular yöneltilmiştir (s. 9-10).

س. خانه از برای شما ضرور است چه خواهید کرد

(سزك ايچون بر قوناق لازمدر نه يپاچقسكز)

ج. حالا ميروم يکخانه جستجو بکنم.

(شمدی کيدوب بر خانه ارايه جغم)

س. ميخريد يا کرايه ميکنيد.

(صاتونمی آلورسکز کرا يله می طوتارسکز)

ج. اگر ارزان ميچويم ميخرم والا کرايه ميکنم

(اگر اوجوز بولورسم آلورم بولامزسم کرا ايله طوتارم) (ص. 9)

Diyaloğun devamında ev sahibi; abdest alma, namaz kılma, yeme içme, yatacak yer gibi misafirin ihtiyaçlarını yerine getirmek için sorular yöneltilmiştir. Burada İran'da yaygın olan bazı yeme-içme adetlerine de değinilmiştir (s. 12-23).

س. جا نماز حاضر است بياييد

(سجاده حاضردر کليکز)

ج. من اينجا نماز کردم جانماز را تاکنند

(بن بوراده نمازی قيلدم سجادهیي دوشورسونلر) (ص. 14)

...

س. در بين قضا ميوه خوردن عادت داريد

(اثنای طعماده ميوه يمک عادتکزميدر)

ج. خير در ايران ميوه با قضا نمی خورند

(خير ايرانده طعام ايله ميوه يمز لر) (ص. 18)

...

س. اگر خوابتان می آيد خواب بيارند

(اگر اويقوکز کلور ايسه يتاق طاقمی کتورسونلر)

ج. رخت خواب را بيارند و بيندازند هر وقت که بخواهم خوابيد

(یتاغی کتورسونلر و یاپسونلر هر نه وقت استرسم او یورم) (ص. 22)

Bölümün sonunda ev sahibi misafire ne gibi aktiviteler yapmak istediğini, adetlerini, alışkanlıklarını sorarak diyalogu sürdürmüş; son olarak uğurlama faslı ile konuşma nihayete ermiştir (s. 24-35).

س. چرا زود بر می خیزید مگر جایی خواهید رفت

(نیچون چابوق قالفارسکز مگر بریره می کیده جکسکز)

ج. بلی بشکار میروم امشب زیاد نباید نشست

(اوت یارین آوه کیده جکم بو کیجه چوق اوتورمق لازم دکل)

س. چه شکار میکنید

(نه اولارسکز)

ج. آهو شکار می کنم

(جیلان اولارم) (ص. 23-24)

...

س. تنها دلتان تنک نشد

(تنها جانکز صقلمدیمی)

ج. کتاب میخواندم قاعده من چنین است

(کتاب اوقوردم بنم قاعده م بویله در)

هر شب دو سه ساعت بطلوع آفتاب مانده بیدار میشوم کتاب میخوانم.

(هر کیجه طلوع آفتابه ایکی اوج ساعت قاله اویاتور کتاب اوقورم) (ص. 30)

...

س. نهار قالیان میخورید از برای شما بیارند

(قهوه التی یرایسه کز کتورسونلر)

ج. خیر نمی خورم زحمت زیاد دادم مرخص میشوم و میروم

(خیر یمم سزی پک تعجیز ایتدم ارتق رخصت ویریکز کیده یم)

س. مشرف فرمودید

(مشرف بیوردیکز یعنی بو کیجه بزی ممنون ایتدیکز)

ج. خدا حافظ شما

(اللهه امانت اولیکز یعنی اللهه اصمارلدق)

لطف شما زیاد

(اطفکز زیاده اولسون) (ص. 35)

İkinci bölümde birkaç yıldır İran'da ikamet eden ve İstanbul'a dönen kişiye konuşmacının sorduğu cevaplar ile diyalog sürdürülüyor. Burada İran'ın kültürel unsurlarına, coğrafyasına, önemli şehirlerine, orada yetişen meyve ve sebzelere ve seyahat bilgilerine yer verilmiştir. Kısacası bu bölüm İran turizmine ayrılmıştır. (s. 35-57).

س. چند سال است کجا تشریف داشتید.

(قاج بیلدر نره یی تشریف ایدیکز یعنی نره ده ایدیکز)

ج. بنده دو سال و نیم است در ایران بودم

(بنده کز ایکی بچوق بیلدر ایرانده ایدم) (ص. 36)

...

س. ایران ازین اقسام چهارگانه در کدام قسم است

(ایران بو درت اقسامدن قنغی قسمده واقدر)

ج. در آسیا است و ایران نیز منقسم به پنج قسم است که آذربایجان و عراق و فارس و خراسان و طبرستان میکند و در هر قسمش چندین شهرهاست که یکی یک ایالت شمرده میشود.

(آسیاده در ایران دخی بش قسمه منقسمدر که آذربایجان و عراق و فارس و خراسان و طبرستان دیرلر و هر بر قسمده نیچه شهرلر واردر که هر بری بر ایالت اعتباراولنور)
(ص. 40)

...

س. از آن اقسام که فرمودید یکی هم فارس بود از احوالات آن هم بگوئید

(او بیوردیغکز اقسامدن بری دخی فارس ایدی آنک حالرندن دخی سویلیکز)

ج. فارس از جمله ممالک عظیمه ایران است و لسان فارسی هم منسوب باتجاست و تزاکت و لطافت و خوشی آب و هوا بهترین ملک عجم است و پایتخت شاهان و آثار جمشید که پنج هزار سال و چیزی بالاگذشته است اکنون هویدا و نمایان و یک طرفش متصل بدریای عمانست.

(فارس جمله ممالک عظیمه ایراندر و لسان فارسی دخی اورایه منسوبدر و آب و هواسنک ایولکی و نزاکت و لطافت جهتله ملک عجمک ایو محلیدر و پادشهان کیانک پای تختیدرو تخت جمشیدک اثری که بشبیک بیلدر زیاده کچمشدر حالا شمدی اوراده ظاهر و نمایاندر و بر طرفی دریای عمانه متصلدر) (ص. 46)

...

س. از استانبول به ایران چند راهست

(استانبولدن ایرانه قاج یول واردر)

ج. دو راه هست یکی را بغداد دیگری راه ارضروم

(ایکی یول واردر بری بغداد یولی و بری ارضروم یولی) (ص. 49)

Üçüncü bölümde İran'da konuşulan diller, Türkçe'nin oradaki durumu, hangi hat ile yazı yazıldığı, yazın türleri, şiir ve şairler, nazım türleri, hangi şairlerin rağbet gördüğü, tezkireler, tarih kitapları ve Farsçanın öğretimi gibi konularda bilgilendirici diyaloglar mevcuttur (s. 57-77).

Bu bilgilerde İran'da Farsçanın yanı sıra Azerbaycan bölgesinde de Türkçe'nin pek çok kişi tarafından bilindiği; nestalık ve şikeste olmak üzere iki tür hattın daha sık kullanıldığı; gazel, kaside gibi nazım türlerin rağbet gördüğü; Sa'dî-i Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Rûdekî, Enverî, Hâkânî, Firdevsî, Sâib-i Tebrizî, Şevket-i Buhârî ve 'Amak-i Buhârî gibi şairlere ait divanların ve Ateşkede-i Âzer, Şahnâme, Hamse-yi Nizâmî, Târîh-i Vassâf, Habîbu's-siyer, Târîh-i Ravzatü's-safâ, Târîh-i 'Âlem Âra, Târîh-i Cihânguşâ gibi muhtelif kitaplarının okunduğu ifade edilmiştir.

س. در ایران بکدام زبان حرف می زنند.

(ایرانده فتغی لسان ایله تکلم ایدرلر)

ج. در آذربایجان بیشتر ترکی و کمتر فارسی و در سائر ممالک ایران بالعکس یعنی اکثر فارسی و کمتر ترکی.

(آذربایجانده اکثر ترکی و اقلا فارسی و سائر ممالک ایرانده بالعکس یعنی اکثر فارسی و اقلا ترکی) (ص. 57)

...

س. در ایران چند گونه خط متداول است

(ایرانده قاج درلو یازو متدولدر)

ج. آنجا هر نوع خط هست و لیکن نوشته جات را بدو خط مینوسند یکی نستعلیق است و دیگری شکسته

(اوراده هر دورلو یازو واردر و لیکن مکتوبلری ایکی یازو ایله یازرلر بری نستعلیقدر اوبری شکسته) (ص. 58)

...

س. از شعرای متقدمین کدامها را می پسندند

(شعراى متقدمیندن قنغیلرینی بکنورلر)

ج. در ایران بیشتر غزلیات شیخ سعدی و خواجه حافظ را میخوانند و می پسندند

(ایرانده اکثر غزلیات شیخ سعدی و خواجه حافظ اوقورلر) (ص. 62)

...

س. بنده حالا بتواریخ فارسیه بسیار میل دارم نمیدانم کدامها را پیدا کنم و بخوانم

ج. شما تاریخ روضة الصفا که هشت جلد است و حبیب السیر که سه جلد است آنها را بگیرد و بخواند و از برای دانستن احوال شاهان صفوی تاریخ عالم آرا و تاریخ صفوی را پیدا کنید و تاریخ جهانگوشای جوینی را که مأخذ و صافت بجوید و بخوانید.

(سز شما تاریخ روضة الصفا که سکزجلددر و و حبیب السیرکه اوج جلددر آنلری الیکز و اوقویکز و شاهان صفویه نک احوالنی بلمک ایچون عالم آرا و صفوی تاریخلرینی پیدا ایدیکز و جهانگوشای جوینی دیدکلری تاریخ که و صافک مأخذیدر بولوب اوقویکز) (ص. 76-75)

...

Bu kısımda müellif, konuşmacı ve muhatap aracılığı ile Farsça öğretimine ve öğrenimine dair önemli bilgiler vermektedir. Konuşmacı burada uzun yıllardır Farsça ile meşgul olduğunu fakat hala Farsçayı konuşmakta ve karşısındakine meramını anlatmakta güçlük çektiğini beyan eder ve muhatabından tavsiye ister. Muhatap cevaben Farsçanın öğretimi ve öğrenimine dair görüşlerini açıklar. Bu açıklamada muhatap, her ne kadar konuşmak yetenek gerektirse de o dili konuşanla sohbet etmenin de gerekli olduğunu ifade ederek söze başlamış; Farsçanın öğretiminde hata yapıldığını belirtmiştir. Müderrislerin henüz birkaç kelime Farsça bilmeyen bir çocuğa *Gülistân*'dan ders vermeye başladığını ve daha *Gülistân*'ın bir bâbı bitmeden *Hâfız Dîvânı*'na geçtiklerini ve aruz ile okuttuklarını, bu uygulamanın İran'da da yaygın olduğunu, başlangıç seviyesindeki öğrencilere öncelikle kelime öğretmek gerektiğini; sonra sade ve konuşma diline yakın bir dille yazılmış, şiir ve Arapça terkipler olmayan bir kitap okutmanın uygun olduğunu ve bu kitabı okuturken de kelimeleri, onların kullanım yerleri ve anlamlarını, bağlaçları belirtmenin gerekliliğini vurgulamıştır. Devamında öğreticinin, öğrenciler idrak edinceye kadar kitabı birkaç

defa okuması ve o kitap ile ilgili sorular sorması sonra da Farsçadan Türkçeye ya da Türkçeden Farsça tercüme yapmaya başlamasını tavsiye etmiş; bu şekilde *Gülîstân* ve *Hâfız Dîvân*'ını okumanın faydalı olacağını beyan etmiştir (s. 73-76).

س. من از طفولیت تا حال خیلی فارسی خواندم و هنوز هم در کار هستم باز درحرف زدن زحمت می کشم و مطلب را نمی توانم درست حالی بکنم و سببش را هم نمی دانم که چه چیز است شما چه میفرماید

(بن چو چقلغمدن شمدیه قدر چوق فارسی اوقودم و حالا دخی اوغراشمقده یم ینه تکلم ایتمکده زحمت چکیورم و مقصودمی طوغری اکلتمیه قادر اوله میورم و سببنی دخی بلمیورم که ندر، سز نه بیوررسکز)

ج. اگر چه حرف زدن موقوف استبه ممارست و محتاج است بمکالمه بل اهل زبان و لیکن آنجا در خواندن و درس گرفتن هم تقصیر می کنند و طفلی را که هنوز ده لغت از فارسی یاد نگرفته باشد بنا کنند به درس دادن از گلستان و هنوز از گلستان یک باب را تمام نکرده شروع می نمایند بخوانند دیوان حافظ

(اگرچه تکلم ایتمک ممارسته موقوفدر و اهل لسان ایله مکالمه یه محتاجدر و لیکن بوراده اوقومه ده و درس آلفقه دخی قصور ایده یورلر و بر چوقق ده فارسی اون لغت ازیرلماش ایکن گلستاندن درس ویرمیه باشلرلر و هنوز گلستاندن بر بابی تمام ایتمکسزین حافظ دیوانینی اوقومیه باشلرلر...) (ص. 73)

Dördüncü bölümde, konuşmacı muhatabına pek çok konuda bilgilendirdiği için teşekkür eder ve son olarak ondan sık kullanılan kelimeleri, İran'da geçerli olan paraları yazmasını ister (s. 76-77).

س. اگر چه بسرکار شما خیلی زحمت دادم و لیکن از برای بنده بسیار فائده حاصل شد خدا دولت شما را از یاد بکند و مرادتان را بدهد. یک التماس دیگر هم دارم

(اگر چه ذات عالیکزه خیلی زحمت ویردم و لیکن بندکزه چوق فائده حاصل اولدی شمدیه دک نه صوردم ایسه جوابنی طوغری ویردیکز خدا دولتکزی زیاده ایلسون و مرادیکزی ویرسون و باشکز کیفسزلك یا صدیغنه کلمسون یعنی کیفسز اولمیه سز. بر بشقه نیازم دها وار)

ج. بفرمایید در مقام خدمت هستم و بامر و مایش شما منتظرم

(بیوریکز مقام خدمته حاضر دور بیورز و امر و اراده کز همنترز) (ص. 46-77)

س. بعض لغتها هست که هر روز استعمالش مکرر و اقی میشود آنها را هم بنویسید و پول ایران چند نوع است و آنجا بجایی پاره و غروش چه استعمال میکنند همه را تخریر بفرماید

(بعض لغتلر واردر که هرگون استعمالی تکرر ایدر آنلریده یازیکز و ایران اقچه سی قاج نوعدر و اوراده پاره و غروش یرینه نه استعمال ایده یورلر جمله سنی تخریر بیوریکز)

ج. بالای چشم آنها ره همه بنویسم و معنیهایش را بزیرهاش اشارت بکنم

(باش اوستته انلری جمله یازه یم و معنالیینده زیرلرینه اشارت ایده یم) (ص. 77-78)

Bu kısımdan sonra diyalog kısmı bitmiş ve muhtelif zaman zarfları (امروز، پریروز، سه روز پیش)، sayı sıfatları ile kurulu tamlama örnekleri (یک، سه، پنج، دوازده، صد و)، sayılar (یک روز، دو ماهه، پیره مرد هفتاد ساله)، para birimleri (دو تومان، صد هزار تومان) (پنجاه، نشست، خوابید،)، deyimler (سر)، (بالا خوابید، پشت سرش حرف می زند، حرف میزند) Türkçe karşılıkları ile birlikte tablo içerisinde verilmiştir (s. 78-88).

Son olarak da yüz on üç Farsça mastar muzari gövdesi ve Türkçeleri ile birlikte harf sırasına göre liste halinde verilmiştir (s. 89-96).

Sonuç

Bu çalışma ile birlikte Osmanlı Devleti döneminde yazılmış beş adet Farsça konuşma kılavuzu tespit edilmiş ve her biri kısaca tanıtılmıştır. Konumuz özelinde *Fârisî Tekellüm Risâlesi* üzerinde daha çok durulmuştur. Bu konuşma kılavuzlarının telif sebeplerinde genel anlamda sözlük ve dil bilgisi kitapları ya da Farsça metinler ile öğretilmeye çalışılan Farsçanın konuşulması için hazırlanmış eser bulunmamasından hareketle kaleme alındığı ifade edilmiştir. *Fârisî Tekellüm Risâlesi*'nde müellif telif sebebini belirtirken özellikle Farsçayı bilmenin okuyup yazmakla olmayacağını, muhatap ile konuşmanın da gerekli olduğunu vurgulamıştır. Hatta Farsçanın öğretimine dair tavsiyeler barındıran diyaloglar da eser içerisine dâhil edilmiştir. Genel olarak bahsi geçen Farsça konuşma kılavuzlarının hepsi soru-cevap şeklinde hazırlanmış, bazılarında bazı yaygın fiiller, muhtelif kelime ve isimler, sayılar ve deyimler sözlük şeklinde ya eserin başında ya da son kısmında verilmiştir. Farsça olarak verilen diyalogların Türkçeleri de ya metin altında ya da yan sütunda verilmiştir. Diyaloglarda ele alınan konular ise tanışma, konuk ağırlama, günlük faaliyetler, yeme-içme, alış veriş, seyahat, okul ve ders, hayvanlar, renkler gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Müellif öğretilen dilin, Farsçanın kültürel değerlerine de özellikle yer vermiştir. Bu bağlamda diyaloglar içerisinde İran'ın çeşitli bölgeleri ve şehirleri, orada yaşayan milletler ve konuştukları diller, yazım türleri, şairler, muhtelif kitaplar ve Farsçanın öğretiminde izlenen yollar gibi

bilgilendirici diyaloglar barındırmaktadır. *Fârisî Tekellüm Risâlesi* bu yönüyle öne çıkmaktadır ve ondan sonra yazılan konuşma kılavuzlarına etki etmiş, dahası taklit edilmiştir. *Fârisice Konuşalım* adlı konuşma kılavuzunun büyük bir kısmı *Fârisî Tekellüm Risâlesi*'nde geçen diyaloglardan oluşmaktadır.

Kaynakça

Efşâr, İ (2006). "Tuhfetu'l-Uşşâk", *Nâme-i Aşinâ*. (Kış-İlkbahar, 23-24, s. 46-70), Ankara.

Fârisî Tekellüm Risâlesi (1262/1845). İstanbul: Tabhâne-i Amire.

Hamdi, A. (1301/1884). *Rehnumâ-yi Mukâleme-i Fârsî*. Mahmud Bey Matbaası: İstanbul.

Öz, Y. (2000). "Anadolu'da Farsça Öğretiminde Mevlevîlerin Rolü", *Mevlâna Panellerinde Sunulan Bildiriler-I*, (s. 77-84). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi.

Öz, Y. (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öz, Y. (2018). "Tuhfetu'l-Uşşâk eserî telîf şode be menzûr-i âmûzeş-i zebân-i Fârsî be Turkân" *Nüsha*. (Ocak-Haziran, 46, s. 1-14), Ankara.

Vâsîf, İ. (1324/1906). *Fârisice Konuşalım*. İstanbul: Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân.